

Karadeniz Geleneğinde Erzurum/İlca Aşağı Canören Köyü Camii

The Black Sea Tradition in Aşağı Canören Village's Mosque in Aziziye, Erzurum

Burak Muhammet Gökler¹

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan yıkılışa kadar geçen süreçte Anadolu'nun her bir köşesine birçok mimari eser kazandırılmıştır. Bu eserler çeşitli plan tiplerinde farklı özellikler göstermektedir. Başkent İstanbul'daki sanat ortamı her ne kadar genele yayılmaya çalışılmış ve taklit edilmiş olsa da kırsal mimaride bu üslup yerel ustaların elinde farklılık kazanmış ve bölge için klasikleşmiş mimari anlayışlar ortaya çıkarmıştır. İpek Yolu güzergâhında yer alan Erzurum, konumu ve diğer iller ile olan yakınlığı bölgenin yerel mimarisini de çeşitlendirmektedir. Özellikle kuzey ilçeleri coğrafi açıdan içinde buldukları Karadeniz Bölgesi ile büyük ölçüde örtüşen mimari özellikler sergilemektedir. Yerel gezici ustaların bölgeler arasındaki seyahati bunu destekleyen en önemli etkenlerin başında gelmektedir. Erzurum'un Aziziye İlçesine bağlı olan Aşağı Canören Köyü, Karadeniz geleneğini yansıtan bölgedeki önemli eserlerden birisidir. Kitabesi ile tarihi geçmişi sabit olan yapının Cumhuriyet döneminde 1935-38 yılları arasında Bayburtlu bir usta tarafından inşa edildiği bilinmektedir ki bu durumu yapının mihrabı, minberi, vaaz kürsüsü ve süsleme özellikleri desteklemektedir. Bugüne kadar kayda geçmeyen ve tescilli bulunmayan caminin mimarisi, iç mekândaki mimari öğeleri ve süsleme kompozisyonları değerlendirilerek yapının Karadeniz camileriyle arasındaki üslup birliğindeki bağın tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu tespit ile birlikte bölgeler arasındaki etkileşimin belgelenmesine katkı sağlayacağını düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Erzurum, Aşağı Canören Köyü, Cami, Karadeniz, Kırsal Mimari

ABSTRACT

The Ottoman Empire brought many architectural works to every corner of Anatolia during the time from its founding to its collapse. The remains of these works show different features regarding the variety of plan types. While the empire tried to spread and imitate the artistic environment in the capital city of Istanbul throughout the country, this style in rural architecture gained distinction in the hands of local masters and would go on to form the classical regional architectural understandings. Located along the Silk Road, Erzurum's location and proximity to other provinces also diversified the rural architecture of the region, with the northern districts in particular having interacted with the Black Sea Region and the interregional travels of local masters being among the most

¹Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum, Türkiye

ORCID: B.M.G. 0000-0002-5035-6756

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Burak Muhammet Gökler,
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum, Türkiye
E-posta: burak.gokler@atauni.edu.tr

Başvuru/Submitted: 14.01.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested: 01.04.2023

Son Revizyon/Last Revision Received: 25.04.2023

Kabul/Accepted: 28.04.2023

Online Yayın/Published Online: 03.05.2023

Atıf/Citation: Gökler, Burak Muhammet, "Karadeniz Geleneğinde Erzurum/İlca Aşağı Canören Köyü Camii". *Sanat Tarihi Yıllığı - Journal of Art History* 32(2023), 249-274.
<https://doi.org/10.26650/sty.2023.1234084>

important factors that supported this. The Village is affiliated with the Aziziye District of Erzurum and represents some of the important works reflecting the Black Sea tradition in the region. The structure of the village's mosque, whose history is fixed with its inscription, was built by a master from Bayburt between 1935-1938 during the Republican era. This claim is supported by the mihrab, minbar, pulpit, and decorative features of the building. This study aims to evaluate the architecture, interior architectural elements, and ornamental compositions of the mosque, which had remained unregistered until recently, and to determine the stylistic link between it and other Black Sea mosques. Thus, the study will use these determinations to also reveal the interregional interactions.

Keywords: Erzurum, Aşağı Canören Village, Mosque, Blacksea, Rural Architecture

EXTENDED ABSTRACT

The Aziziye district (previously İllica) is an important district of Erzurum province and forms the western part of the city. Village in Aziziye has the status of a neighborhood today and is located 82 km from the district center and 95 km from the city center. However, the village is noteworthy only 61 km away from an important central stop along the Silk Road Bayburt. Aziziye had been damaged due to the 1983 Erzurum Earthquake disaster, after which it was completely evacuated and resettled on a plain a few kilometers downstream from the old village in 2004-2005. No examples of civil architecture have survived intact in the ruined village, with the mosque in the center of the village being the only surviving religious monument. This mosque resembles Black Sea mosques in terms of its architectural elements and decorations. The studies that have been carried out to date determined that the mosque had not been registered, and thus this point shows the importance and main purpose of the current study.

Two epitaphs are found on the building. The first contains three lines found on the arch keystone of the entrance door and reads, "1354, 1938, and Ameli Rız(d)a," which corresponds to the year 1354 AH (1935 AD). For this reason, the date 1938 must have been added as the year it was finished. The second epitaph is on the pulpit door crown. Written under the phrase "Maşallah" is the information "Master Majnoon the year 1358 AH/1939 AD" in the three-line inscription. Mecnun Usta [Master Majnoon] was a master from Bayburt who'd built the mosque. In addition, the inscription shows that the pulpit was placed a year after the construction process of the building had been completed.

The harem of the mosque extends in a north-south direction and is 8.87 x 9.58 sq. m. in size. The mosque has a wall thickness of 80 cm and was built with wooden supports using a rectangular floorplan almost approaching a square. The mihrab is made of cut stone and was oriented in parallel to the entrance door of the Harim. It has a niche that narrows from the bottom to top, similar to mihrabs in Black Sea mosques. The upward staggering of the mihrab niche is also emphasized by a row of indents.

The wooden minbar in the classical form of the mosque reveals the historical past of the building through its ornamental compositions. The flowing S-shaped curves with palmette and heart motifs on the mirror, skirting, kiosk and under kiosk sections decorate the architectural

elements. The conical pulpit is a repetition of the minbar in terms of decoration but references Black Sea mosques in terms of form. An ornamental design consisting of palmettes and hearts is encountered under the balcony of the women's prayer section, which covers the northern side of the Harem. A similar situation is in the ceiling decorations.

When evaluating the structure in terms of floorplan and architecture, it is seen to maintain the sense of a traditional village mosque with its wooden supports, as is encountered throughout Anatolia. However, the form of the mihrab and the decoration setup reveal the vernacular side of the work. The primary detail that draws attention is the fact that the mihrab, whose classic style in many places in the Black Sea region, especially in cities such as Bayburt, Rize, Artvin and Trabzon, narrows from bottom to top, does this as well in this building. Apart from the architectural details, the forms of the ornamental compositions and the woodworking technique a more reminiscent of Black Sea structures than Erzurum ones. While Erzurum structures mostly prefer stone and hand-drawn decorations, wooden decorations are more often encountered in Black Sea structures, which also supports this point.

In addition to the crescent star, curtains, rose decorations, and lotus motifs found in the Aşağı Canören Village Mosque, the frequently repeated styles of the empire-inspired flowing S-shape folds with heart and palmette figures resemble those in Black Sea Mosques. Although these decorations in the sanctuary are important in terms of the construction, the lack of tulip, bowtie, almond crossing, and wave motifs, which are classical Black Sea motifs, being used in this structure is thought to be directly related to a choice by Master Majnoon, and the fact that these classical Black Sea decorations are not generally seen in the Bayburt mosques also explains why the Master did not choose them to be found in this building.

Giriş

Doğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli yerleşim yerlerinden olan Erzurum, tarihi, ticari, askeri ve siyasi anlamda bölgenin öncü şehirleri arasındadır. Kuzeyde Artvin, Rize, Trabzon; doğuda Ardahan, Kars, Ağrı; güneyde Muş, Bingöl; batıda Bayburt ve Erzincan'a sınırı bulunan şehrin geçiş noktasında yer alması bölgenin tarihi sürecini derinden etkilemiştir.

İpek Yolu güzergâhında bulunması ve jeopolitik konumundan dolayı tarihte birçok devletin hâkimiyet kurmak istediği bölgenin en yoğun iskân olayları geç Kalkolitik¹ ve Eski Tunç² çağından itibaren olmuştur. MÖ 4270'lere kadar tarihi süreci inen Erzurum'a³ Hurriler, Urartular, Kimmerler, İskitler, Medler, Persler, Partlar, Romalılar, Sasaniler, Araplar, Selçuklular, Bizanslılar, Moğollar, İlhanlılar, Karakoyunlular, Timurular, Akkoyunlular, Safeviler⁴, Osmanlı İmparatorluğu⁵ ve son olarak Türkiye Cumhuriyeti hâkim olmuştur.

Bölgeye hâkim olan birçok devletten günümüze mimari eserler ulaşabilmiştir. Bunların başında Bizans, Saltuklu ve İlhanlı Devleti gelirken şehri yeniden imar eden Osmanlı Devleti'nin camileri başta olmak üzere, medrese, han, hamam, türbe ve çeşme gibi yapıları şehrin geneline yayılmıştır.

Yirmi ilçeden oluşan Erzurum'un merkez ilçelerinden birisi olan Ilıca (Aziziye), şehrin batı kısmını oluşturmaktadır. Aziziye'nin bugün mahalle statüsünde bulunan Aşağı Canören Köyü, ilçe merkezine 82, il merkezine ise 95 km mesafe uzaklıkta yer almasına karşılık Bayburt'a olan 61 km uzaklığı dikkat çekmektedir. Bölgede meydana gelen deprem afeti sebebiyle hasar alan köy tamamen boşaltılmış ve 2004-2005 yılında eski köyün birkaç km. aşağısına düz bir alana yerleştirilmiştir (**G. 1**).

Harabe durumundaki köyde günümüze sağlam bir şekilde ulaşabilmiş sivil mimari örnek söz konusu değilken köyün merkezindeki cami ayaktaki tek dini eserdir. Rıza ve Mecnun Usta tarafından yapılan caminin mimari öğeleri ve süslemeleri Karadeniz camileriyle benzerlik göstermektedir. Bugüne kadar gerçekleştirilen araştırmalarda kayıtlara geçmemiş ve tescil edilmemiş olması çalışmanın önemini ve temel amacını ortaya koymaktadır. Bu çalışma ile birlikte bölgeler arasındaki etkileşim ortaya çıkartılacaktır.

- 1 Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1973), 28, Süleyman Çiğdem, Birol Can, "Erzurum Müzesinde Bulunan Tarım Aletleri Işığında Geç Kalkolitik ve Tunç Çağlarında Bölgedeki Tarımsal Aktiviteler", *Anadolu*, (Erzurum 2005): 13-27.
- 2 Hamit Zübeyr Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984), 13-15.
- 3 Mehmet Işıklı, "Erzurum Ovası Alaybeyi Höyüğü Kalkolitik ve Erken ve Tunç Çağ Tabakaları", *Karaz'dan Büyük İskender'e Erzurum Ovası'nda Yeni Bir Keşif Alaybeyi Höyük*, (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2019), 139-143.
- 4 *Cumhuriyetin Ellinci Yılında Erzurum, 1973 İl Yıllığı*, (Erzurum: 1974), 25.
- 5 Cevdet Küçük, "Erzurum", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınlar, 1995), 334-335.

Görsel 1: Aşağı Canören Köyü'nün Eski ve Yeni Yerleşimi.

Aşağı Canören Köyü Camii

Cami, Erzurum'un Ilıca İlçesi'ne bağlı Aşağı Canören Köyü'nde, 40.118070, 40.745828 koordinatlarında yer almaktadır (G. 2-3).

Görsel 2: Caminin Uydu Görüntüsü (Google Earth).

Görsel 3: Aşağı Canören Köyü'nün Hava Görüntüsü ve Caminin Konumu.

Bir dağ yamacına kurulan köyün merkezindeki cami, köyde ayakta kalan tek eser olması açısından önem teşkil etmektedir. Bölgede yapılan incelemeler ve görüşmeler neticesinde söz konusu camiden önce köyde tek oda şeklinde tanımlanan bir mescit olduğu ileri sürülmüştür. Bu mescidin yetersizliği ve zamanla ihtiyaca cevap verememesine binaen köyün tek ibadet mekanı konumundaki cami inşa edilmiştir. Bu hususu 1835 tarihli nüfus defterleri destekler mahiyettedir. Kayıtlara göre o dönemde köyün toplam nüfusu 39'dur⁶. Tamamı Müslümanlardan oluşan bu nüfusun ibadeti için bir ibadet mekanının varlığını ortaya çıkarmaktadır.

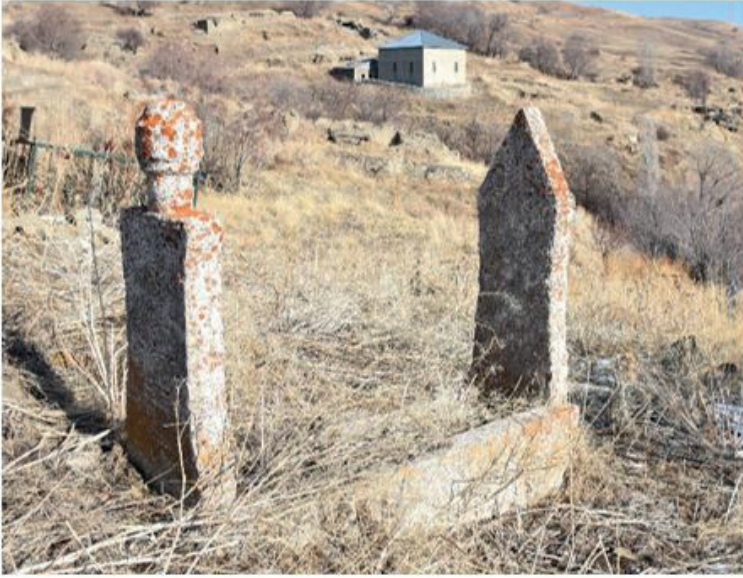
Yapı üzerinde iki kitabe tespit edilmiştir. Birinci kitabe giriş kapısının kemer kilit taşı üzerinde üç satır halinde kartuşlar içerisinde verilmiştir. "1354, 1938 ve Ameli Rız(d)a" ibaresinin yer aldığı yazıtta hicri 1354 tarihi 1935 yılına tekabül etmektedir. Bu sebeple 1938 tarihi bitirildiği yıl olarak eklenmiş olmalıdır. İkinci kitabe minber kapı tacında yer almaktadır. Maşallah ibaresinin altında, beyzi kartuşlarla sınırlandırılan üç satırlık kitabede "Mecnun Usta, sene 1358/1939" bilgisi geçmektedir ki, Mecnun Usta'nın Bayburtlu ve camiyi yapan usta olduğu yerel halk tarafından ifade edilmektedir. Ayrıca yazıt, yapının inşa süreci bittikten bir yıl sonra minberinin konulduğunu göstermektedir.

Caminin kitabeleri dışında yapıyla ilgili herhangi bir arşiv kaydına ulaşamadığı gibi köye ait farklı bir isim de tespit edilememiştir. Bununla birlikte yapının batısındaki mezarlıkta bir mezar saptanmıştır. Alçak çerçevesi tipte düzenlenen mezarın baş ve ayak şahidesinden oluştuğu ve zamana bağlı olarak yıpranma/aşınmalara maruz kaldığı gözlenmektedir. Baş şahidesinin ön yüzeyinde altı satırlık kitabeden mezarın 1916 tarihli ve Mustafa'ya ait olduğu anlaşılmıştır. Mustafa'nın kim olduğu hususunda bir bilgi elde edilememiştir. Ancak mezarlıktaki tekil örnek olması açısından köyün önemli kişilerinden veya alimlerinden biri olması muhtemeldir (G. 4-5).

6 Yunus Özger, "Tanzimat Öncesi Erzurum Şehrinin Demografik Yapısı (1251/1835 Tarihli Nüfus Yoklama Defterine Göre)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 29 (2006): 262.

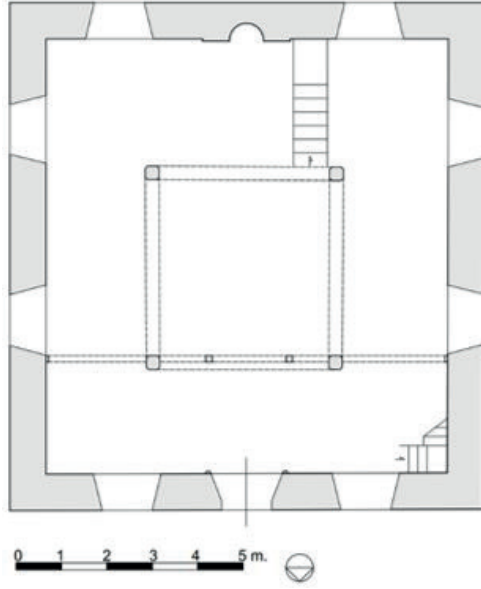

Görsel 4: Kapı ve Minberdeki Kitabe.

Görsel 5: Mustafa'nın Mezarı ve Arka Planda Camii.

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan caminin harim mekânı 8,87 x 9,58 m ölçülerinde, 80 cm duvar kalınlığında olup kareye yakın dikdörtgen plan şemasında ahşap destekli olarak inşa edilmiştir (G. 6).

Görsel 6: Aşağı Canören Köyü Camii Planı (Gökler, 2022).

Eğimli bir arazinin kısmen düzleştiği alana konumlandırılan caminin, düz bir zemine oturtulması amacıyla altta subasmana yer verilmiştir. Caminin her cephesi birbirinin tekrarı niteliğinde olup mimari açıdan farklılık ortaya koymamaktadır. Bununla birlikte cephe köşelerindeki duvar söveleri ile cephe ortalarında bulunan bosajlı taş işçilikli kesimler cephelere hareket katan unsurlardır. Her cephede açılan ikişer pencere, yuvarlak basık kemerli olup harim mekânına mazgal olarak yansımış ve cepheleri hareketlendiren bir diğer unsur olmuştur (G. 7).

Minaresi ve son cemaat yeri bulunmayan caminin kuzeye konumlandırılan giriş kapısına sonradan eklenmiş küçük bir mekân ile ulaşılmaktadır. Yuvarlak basık kemerli kapı açıklığını iki kanattan müteşekkil ahşap kapı kanatları kapatmaktadır. Kanatların yüzeyi kare ve dikdörtgen yalın tablalarla hareketlendirilmiştir. Özgün olduğunu düşündüğümüz bu kapının menteşe geçmelerinin de ahşaptan olması dikkat çeken bir detaydır (G. 8).

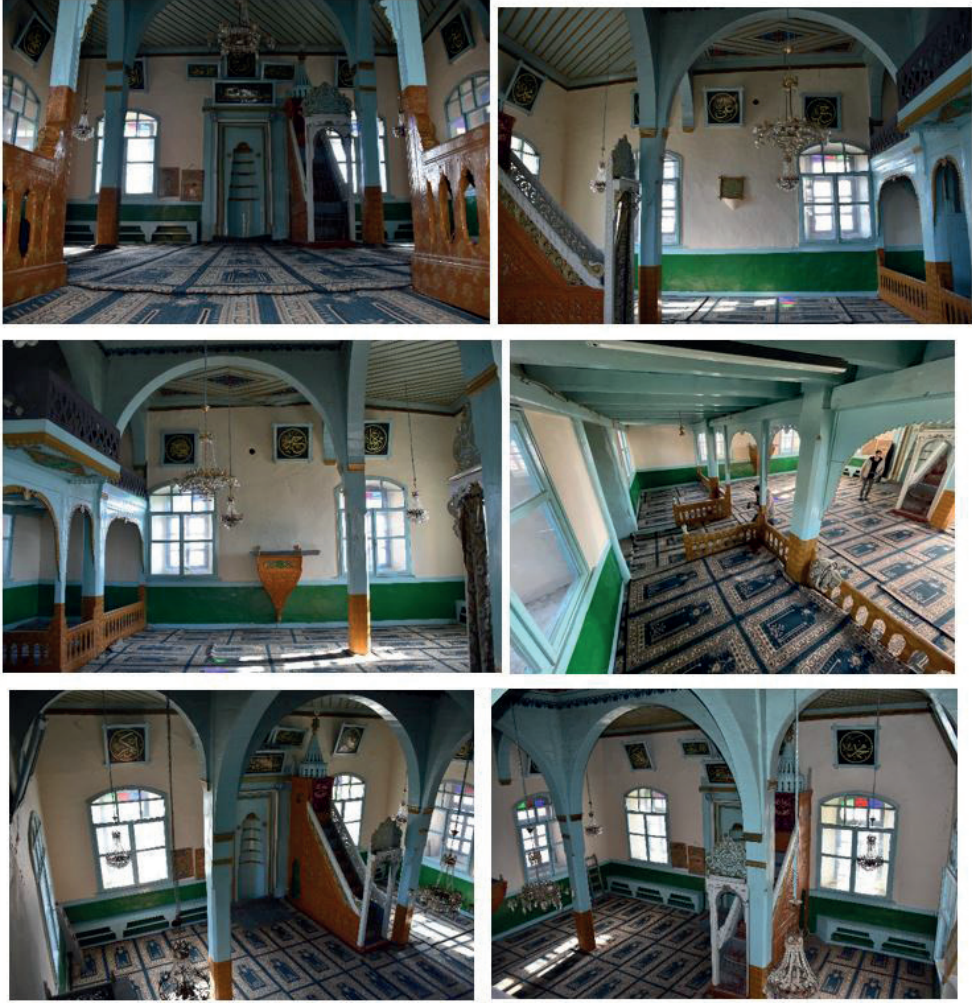

Görsel 7: Caminin Güney, Doğu, Batı ve Kuzey Cephesi.

Görsel 8: Harim Giriş Kapısı.

Harime sözü edilen bu kapı ile giriş sağlanmaktadır. İç beden duvarları sıvalı olan ibadet alanı zeminden pencere seviyesine kadar yeşile boyanmıştır. Sade ve gösterişten uzak duvarların batısındaki iki pencere arasına yerleştirilmiş olan mumluk duvardaki tek farklılıktır (G. 9).

Görsel 9: Caminin Harim Mekanı.

Harim giriş kapısıyla aynı eksene yerleştirilmiş kesme taş malzemeli mihrabı, Karadeniz camilerindeki gibi aşağıdan yukarıya doğru daralan bir nişe sahiptir. Mihrap nişinin yukarı doğru kademelenmesi birer dış sırası ile vurgulanmıştır. Kavsara bölümünün ortasına yerleştirilen yıldız çiçeğine arka fonda stilize bir perde motifi eşlik etmektedir. Nişin iki yanında ay-yıldız motifi kabartılmıştır. Mihrap nişi, üç yönden silmelerle, en dışta ise iki plastırla sınırlanmıştır (G. 10).

Görsel 10: Caminin Mihrabı.

Mihrabın doğusunda ve batısında yerden 40-50 cm yüksekliğe sahip üzerine veya içerisine malzemelerin konulabileceği Karadeniz’de yaygın olarak karşılaşılan kastanlar⁷ görülmektedir. Batıdaki kastan ile mihrap arasına yerleştirilen ahşap minber, klasik düzende olup süslemeleriyle caminin tarihi geçmişini vurgulamaktadır.

Minber kapısının yuvarlak kemerli girişi akant (yapraklı kıvrım dal) yapraklarıyla dekore edilmiştir. Kemerin hemen üzerine yerleştirilen ahşap konsolun ön yüzeyi akantlı “S” kıvrımlarının arasındaki ters palmet motifi ile kompoze edilirken, konsolun iki yanında yine akantlı “S” kıvrımlar tercih edilmiştir. Kapı tacı, kıvrımlı dalların yer aldığı bir çerçeve mahiyetindedir. Bu kıvrımlar akantlı “S-C” lere dönüşürken, palmet ve akantlı volüt olarak nihayetlenmiştir.

Dikey üçgen biçiminde tasarlanan aynalık bölümünün iç kısmı kıvrımlı dallar üzerindeki akant ve palmet motifleriyle tezyin edilmiş, kompozisyon dışarıdan yine palmet dizisi ile sınırlandırılmıştır.

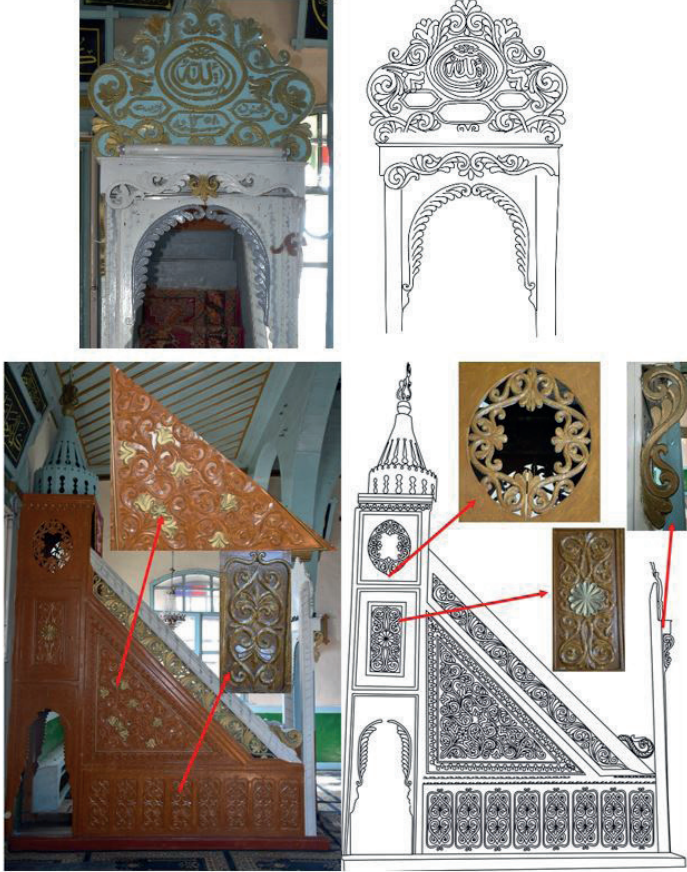
Süpürgelik bölümü sekiz sıra halinde düzenlenmiş tek bir kompozisyondan müteşekkildir. Kompozisyonlar ters ve düz yerleştirilmiş, içleri palmet dolgulu birer yürek motifi şeklinde olup altta ve üstte dekoratif olarak kullanılan “S” kıvrımları ile belirlenmiştir.

Kapı ile korkuluk arasındaki bağlantıyı sağlayan köşebentin içi akant dolgulu “S” kıvrımı şeklinde düzenlenip alana estetik bir değer katmıştır. Kapı kısmından başlayıp köşk bölümüne kadar uzanan korkuluk bölümü ise tek bordür halindedir. Kıvrımlı bir dalın iç ve dış kısmına doğru yönelen kıvrımlar akant yaprakları ve palmetler şeklinde alanı doldurmuştur.

7 Karadeniz bölgesinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında kastan, bölgedeki cami mihraplarının doğusuna ve batısına yerleştirilen, yerden 30-40 cm yükseklikte dekoratif bir dolap şeklinde ifade edilmektedir. Kapalı olabileceği gibi açık raf şeklinde de düzenlenmiştir.

Köşk bölümü beyzi bir kartuş içerisinde palmet ve lotus olarak dizayn edilirken üstteki palmet dizisi köşkü külah bölümünden ayırmaktadır.

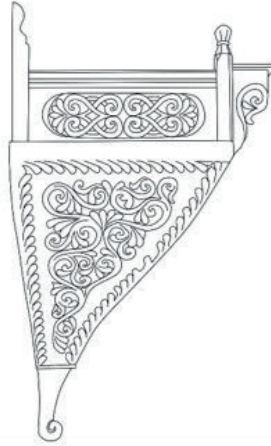
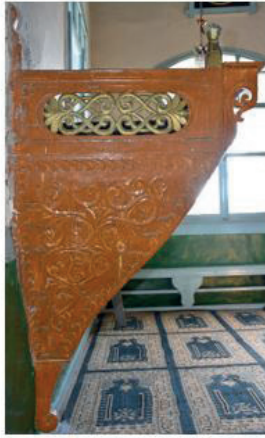
Köşk altı iki dikey dikdörtgen alana ayrılmıştır. Üstteki alanın merkezindeki gülbezek⁸ motifi akantlı “S” kıvrımlarıyla çevrelenmiştir. İkinci bölüm ise bir açıklık şeklinde verilmiş ve akant yapraklarıyla kompoze edilmiştir (G. 11).

Görsel 11: Caminin Minberi ve Süslemeleri.

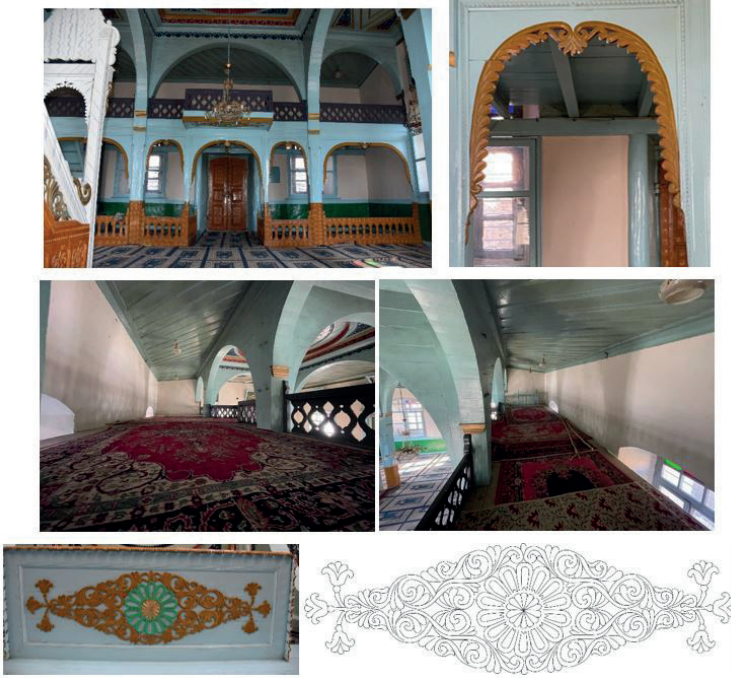
Harim alanının doğu duvarında iki pencere arasına yerleştirilen, duvarla bitişik vaaz kürsüsü konik gövdelidir. Ahşaptan oyulan kürsüdeki kompozisyonlar minberdeki motiflerinin devamı niteliğindedir. Gövde bölümünün yüzeyleri akantlı “S” kıvrımlarından meydana getirilen palmet ve yürek motifleriyle hareketlendirilmiştir. Korkuluk kısmında ise gülbezek örgesi iki yandan yürek ve palmet motiflerinin birbiri içerisine geçtiği bir anlayışta kompoze edilmiştir (G. 12).

8 Motif, araştırmalarda rozet veya güneş şeklinde de yorumlanabilmektedir.

Görsel 12: Caminin Vaaz Kürsüsü ve Bezemeleri.

İbadet alanının kuzeyini kaplayan kadınlar mahfili, ikisi duvara bitişik, dördü serbest olmak üzere altı ahşap destek tarafından desteklenmektedir. Ayakların arası akant yapraklarının tezyin ettiği ve ortada palmet şeklinde biten dekoratif kemerlerle hareketlendirilmiştir. Düz mahfile kuzeybatıdaki ahşap merdivenle çıkılmaktadır. Mahfilin merkezine konumlandırılan dikdörtgen formdaki köşkünün altına uygulanan kompozisyonun merkezindeki gülbezek motifinin yaprakları dışa doğru genişletilerek güneş formuna dönüşmüştür. Motifin etrafı ise akant yapraklı kıvrımlı dallardan oluşturulan “S” kıvrımları ve palmetlerle kuşatılmıştır (G. 13).

Görsel 13: Kadınlar Mahfili ve Köşkün Bezemesi.

Caminin harim mekânını içten koruyan ahşap tavan, serbest dört ahşap sütun tarafından taşınmaktadır. Bu sütunlar aynı zamanda tavanı beş parçaya taksim etmektedir. Kuzey ve güneydeki bölüm yalın bir anlayış sergilemektedir. Tavanın merkezi ve iki yanındaki bölümler ise tezyinat açısından zengin bir işleme ortaya koymaktadır.

Yanlardaki bezemeler birbirinin tekrarı niteliğindedir. Tavanın merkezindeki gülbezek motifi iç kısımları palmet dolgulu yürek ve yüreklerden tekrar türeyen palmetlerle kompoze edilirken dıştan eşkenar çitalarla sınırlandırılmıştır. Merkezdeki bu kompozisyonu dört köşede aynı bezemesel kurgu desteklemektedir.

Harim tavan göbeğinin merkezinde gülbezek ve gülbezek yapraklarından dışa doğru yayılmasıyla oluşan güneş motifi dikkat çekmektedir. Bu motif dıştan minimal boyuttaki yürek geçmelerle dairevi olarak çevrelenmektedir. Daire formunu dışa doğru genişleten “S”, palmet ve yürek üçlüsünden oluşan 27 adet bezemesel kurgu kompozisyonu madalyon haline getirmektedir. Bu madalyon dıştan önce yürek geçme, daha sonra akant ve palmet dizisiyle kuşatılmış ve dört köşede yürek, palmet ve “S” kıvrımının uyumundan oluşan motifle dizayn edilmiştir.

Tavanın içe bakan yüzeyine işlenen palmet ve akant dizisi caminin genelindeki bezemeleri yinelemektedir (G. 14).

Caminin dört omuz kırma çatısı, yakın zamanlardaki onarımda oluklu sac ile kaplanmıştır.

Görsel 14: Caminin Ahşap Tavani ve Bezeme Kompozisyonları.

Yapının beden duvarları hem içten hem dıştan sıvalı olduğu için inşa malzemesi tam olarak anlaşılmasa da kuzey cephenin çatı seviyesindeki sıva dökülmelerinden eserin moloz, yonu taşından inşa edildiği aralarına ise ahşap hatılların atıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, duvarların köşe birleşim yerlerinde, pencere ve kapı sövelerinde, mihrapta kesme taş malzemenin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

İç mekanda yapının kapı kanatları, minberi, vaaz kürsüsü, mahfili, taşıyıcıları ve tavanı ahşaptandır. Minberde oyma-kabartma ve ajur, vaaz kürsüsünde ajur ve applike, mahfilde ve tavanda ise tamamen applike (çakma)⁹ tekniği uygulanmıştır.

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma süreci ile birlikte başkent İstanbul'un dışındaki Anadolu kentlerinde, özellikle köylerde inşa edilen camiler, ahşap tavanlı ve destekli olarak yapılmıştır. Maliyet ve zaman açısından tasarruf arz eden bu yapılar ya köyün ileri gelenleri tarafından ya da köy halkının toplu bir şekilde ortaya koyduğu eserlerdir. Bu süreç 1923 yılından sonraki yıllarda da benimsenmiştir.

Erzurum'un Aziziye İlçesine bağlı Aşağı Canören Köyü Camii, kitabesiyle tarihi ve ustası sabittir. 1935-38 yılları arasında Mecnun Usta tarafından yapılmıştır. Cami, Anadolu'nun diğer köylerinde de sıkça karşılaşılabileceği üzere kareye yakın dikdörtgen plan şemasında düzenlenmiştir. Camiyi önemli kılan hususların başında ise plan şemasından ziyade ahşap destekli kurgusu gelmektedir. Dört ahşap sütun tarafından üst örtüsü taşınan yapının benzer örnekleriyle hem bölgede hem de ustasının Bayburtlu olması sebebiyle Karadeniz'de karşılaşılmaktadır. **Erzurum'da** Tahta Camii (1738), Yeğenağa Camii (1661), Yukarı Habip Efendi Camii (1702), Yukarı Mumcu Camii (1655), Zeynel Camii (1748), Veyis Efendi Camii (1801)¹⁰, Narman'da Güvenlik Köyü Camii (1861)¹¹, **Bayburt'ta**, Konursu Ulu Camii (1812), Değirmencik Köyü Camii (1899), Gökler Köyü Camii (XX. yy), Gökpinar Köyü Camii (XIX. yy), İğdir Köyü Camii (1958), Aşağı Çimağıl Köyü Camii (1901)¹², **Denizli'de** Kale-Cevher Paşa Camii (1819-20)¹³, **Gümüşhane'de** Süleymaniye Mh. Ulu Camii (XVI. yy), Örenşar Köyü Camii (1835), Özbeyli Köyü Camii (XIX. yy)¹⁴, Akbulak Köyü Camii¹⁵ **Rize'de** Çayeli Şairler Mh. Tepe Camii (1875), İkişdere Cimil Köy Hapinç Camii (1896), Sivrikaya Köyü Camii (1912)¹⁶, **Trabzon'da** Of Hacıbayram Mh. Camii (1886), Of Büyükcami Mh. Camii (1878)¹⁷,

9 Profilli oyulmuş levhaların ince çivilerle tavana çakılmasıyla oluşan tekniktir.

10 Hüseyin Yurttaş, Haldun Özkan, Zerrin Köşklü, vd., *Yolların, Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*, (Ankara: Kariyer Matbaacılık, 2008), 82-89.

11 Burak Muhammet Gökler, M. Emin Doğan, "Arşiv Belgelerine Dayanarak Narman Güvenlik Köyü Camii Üzerine Bir Değerlendirme", *Art Sanat* 16, (2021): 191-193, erişim 12 Ocak 2023, doi:10.26650/artsanat.2021.16.0007

12 Süleyman Çiğdem, Haldun Özkan, Hüseyin Yurttaş, *Tarihi ve Kültürel Varlıklarıyla Bayburt*, (Bayburt: Bakütam Yayınevi, 2020), 191, 217, 223, 225, 237.

13 E. Emine Naza Dönmez, "Denizli-Tavas ve Çevresi Camileri Ön Araştırması", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2007), 174-175.

14 Haldun Özkan, Hüseyin Yurttaş, *Ortaçağ'dan Günümüze Gümüşhane*, (Gümüşhane: Seçil Ofset, 2012), 29-30, 92-93.

15 <https://karadeniz.gov.tr/akbulak-koyu-camii/#prettyPhoto> (erişim, 11.Ocak 2023)

16 Burak M. Gökler, "Rize'de Osmanlı Dönemi Camileri", (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2022), 1565.

17 Erdem Karadeniz, "Trabzon Of İlçesi'ndeki Mimari Eserler", (Yüksek Lisans tezi), Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi, 2017), 31-42.

Dernekpazarı Taşçılar Köyü Camii (1804)¹⁸, **Artvin’de** Sarıbudak Camii¹⁹, **Giresun’da** Bektaş Bey Camii (XIX. yy)²⁰ ahşap destekleriyle ön plana çıkan birkaç eser arasındadır (**G. 15**).

		
Aşağı Canören Köyü Camii	Erzurum Narman Güvenlik Köyü Camii (Gökler)	Bayburt Konursu Ulu Camii (karadeniz.gov.tr)
		
Rize Cimil Köyü Hapineç Camii (Gökler)	Gümüşhane Akbulak Köyü Camii (karadeniz.gov.tr)	Artvin Sarıbudak Camii (karadeniz.gov.tr)

Görsel 15: Ahşap Destekli Camiler.

Yapıyı mimari anlamda değerli kılan bir diğer unsur kesme taş malzemeden yapılan mihrabıdır. Aşağıdan yukarıya doğru kademeli daralan mihrap, Karadeniz Bölgesi için klasik bir form olup ampir etkilidir. Benzerleriyle **Rize’de** İslampaşa Camii (1570), Gülbahar Hatun Camii (1659), Ardeşen Işıklı Camii (1836), Çamlıhemşin Zilkale Köyü Camii (1806), Çayeli Limanköy Merkez Camii (1902), Fındıklı Beydere Köyü Camii (1854)²¹ **Trabzon’da** Of Serindere Mh. Camii (1884), Of Hacıbayram Mh. Camii (1886), Of Büyükcami Mh. Camii (1878), Of Saraçlı Yk. Mh. Camii (1904)²², Kefeli Camii (1867)²³, Dernekpazarı Günebakan Köyü Camii (1869)²⁴, **Artvin’de** Oruçlu Camii (1907), Arhavi Ortaçlar Camii (1757), Borçka Düzköy Camii (1850), Hopa Aşağı Sundura Camii (1908), Hopa Sugören Camii (1866), Murgul

18 Mehmet Yavuz, *Çaykara ve Dernekpazarı’nda Geleneksel Köy Camileri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), 77.

19 <https://karadeniz.gov.tr/saribudak-koyu-camii/> (erişim 27 Aralık 2022)

20 Eyüp Nefes, Recep Gün, “Giresun Çamoluk İlçesi Sarpkaya Köyü’ndeki Ahşap Sütunlu Bektaş Bey Camii”, *Vakıflar Dergisi*, 36 (2011): 137-154.

21 Gökler, “Rize’de Osmanlı Dönemi Camileri”, 1644.

22 Karadeniz, “Trabzon Of İlçesi’ndeki Mimari Eserler”, 202, 214, 220, 227.

23 Mehmet Yavuz, “Sürmene-Gültepe Köyü Yukarı Kefeli Mahallesi Camii ve Şadırvanı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(31), 2014: 499, 509.

24 Yavuz, *Çaykara ve Dernekpazarı’nda Geleneksel Köy Camileri*, 102, 109.

Erenköy Camii (1863)²⁵, **Bayburt'ta** Konursu Ulu Camii (1812)²⁶, Aşağı Gümüşsu Köyü Camii (XX. yy), Aşağı Çımağlı Köyü Camii (1901), Aydıncık Köyü Camii (1913), Buğdaylı Köyü Camii (1835), Çorak Köyü Camii (1916), Değirmencik Köyü Camii (1899)²⁷, **Gümüşhane'de** Örenşar Camii (1835)²⁸, **Gürcistan'da** Kvirike Camii (1861), Khala Camii (1870), Khokhna Camii (1899), Akho Camii'nde (1917)²⁹ karşılaşılmaktadır (**G. 16**). Karadeniz'de sıkça tercih edilmesine karşılık Batılaşma sürecinde Anadolu'daki diğer şehirlerde rastlanması mümkündür³⁰.

		
Aşağı Canören Köyü Camii	Rize Fındıklı Beydere Köyü Camii (Gökler)	Trabzon Sürmene Kefeli Camii (karadeniz.gov.tr)
		
Artvin Esenkıyı Köyü Camii (karadeniz.gov.tr)	Bayburt Konursu Ulu Camii (Özkan)	

Görsel 16: Mihrap Formları.

Mihrap dışında, caminin doğu duvarına bitişik olarak konumlandırılan vaaz kürsüsü hem form itibarıyla hem de süsleme kurgusuyla önem teşkil etmektedir. Konik gövdeye sahip vaaz

25 Osman Aytekin, "Artvin'deki Mimari Eserler", (Doktora tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 1996), 130-133, 160-163, 183-185, 189-191, 192-194, 229-234.

26 <https://karadeniz.gov.tr/konursu-camii/> (erişim 13 Kasım 2022)

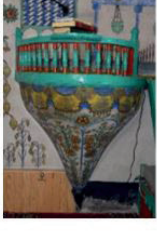

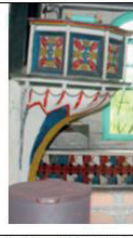
27 Çiğdem, Özkan, Yurttaş, *Tarihi ve Kültürel Varlıklarıyla Bayburt*, 189, 191, 193, 210, 211, 217.

28 Haldun Özkan, "Gümüşhane'de Ahşap Tavanlı Camiler", *Sanat Dergisi* 18, (2010): 77. (63-80)

29 Ruslan Baramidze, *The Muslim Monument of Worship*, (Batumi: 2010), 11, 13, 18, 22.

30 E. Emine Naza Dönmez, "Aydın Karacasu Çarşısı Camii ve İç Menteşe Bölgesi Camileri İçindeki Yeri", *IX. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2007), 218.

kürsüsünün benzerleriyle başkent İstanbul'da karşılaşılmasıyla birlikte Karadeniz Bölgesi'nde sıklıkla tercih görülmektedir. Ayrıca bu tür camilere Doğu Karadeniz camilerinin birebir benzerlerinin yer aldığı Gürcistan'da rastlanmaktadır. **İstanbul'da** Emirgan Camii (1838), Teşvikiye Camii (1854), Dolmabahçe Camii (1855) ve Cihangir Camii'nde (1889)³¹, **Trabzon'da** Arsin Atayurt Mh. Camii (1691), Taşkıran Mh. Camii (1896), Of Saraçlı Mh. Camii (1904), Şalpazarı Doğancı Mh. Merkez Camii (1871-72)³² **Rize'de** İkizdere Bayırköy Ekşioğlu Camii (1899), Pazar'da Merdivenli Köyü Camii (1870), Örnek Köyü Camii (1870), Akmesic Köyü Camii (1880)³³ **Artvin'de** Arhavi Ortaçlar Camii (1757), Borkça Camili Köyü Camii (1855), Şavşat Kocabey Camii (1890)³⁴, Damar Köy Camii, Çoraklı Köy Camii (1909), Maral Köy Camii (1924)³⁵, **Gürcistan'da** Batum Merkez Camii (1866), Khutsubani Camii (1923), Khokhna Camii (1899), Medzibna Cami (1910), Akho Camii (1917), Tskhmorisi Camii (1891), Nenia Camii (1891), Jabnidzebi Camii (1892)³⁶ konik gövdeli vaaz kürsüleri ile dikkat çekmektedir (**G. 17**).

		
Aşağı Canören Köyü Camii Vaaz Kürsüsü	İstanbul Cihangir Camii Vaaz Kürsüsü (Saat)	Trabzon Şalpazarı Doğancı Mh. Camii (Sarı)
		
Rize İkizdere Bayırköy Ekşioğlu Camii Vaaz Kürsüsü (Gökler)	Artvin Camili Köyü Camii Vaaz Kürsüsü (Baramidze)	

Görsel 17: Konik Gövdeli Vaaz Kürsüleri.

31 Abdullah Saat, "İstanbul Selatin Camilerindeki Vaaz Kürsüleri", (Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008), 63-64, 74-78, 85-86

32 Yavuz Sarı, "Trabzon ve İlçelerinde Camiler", (Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi 2021), 1874.

33 Gökler, "Rize'de Osmanlı Dönemi Camileri", 1686.

34 Aytekin, "Artvin'deki Mimari Eserler", 160-163, 176-179, 203-207.

35 Ruslan Baramidze, *İslami Dini Yapılar (Artvin İli)*, (Batum: 2017), 17, 33, 55.

36 Baramidze, *The Muslim Monuments of Worship (Adjara)*, 7, 18, 20-22, 24, 27, 29, 31.

Yapının mimari ile birlikte ön plana çıkan ahşap süslemeleri iç mekânı tezyini açından zenginleştirirken bezemelerin ahşaba uygulanışı ve tasarımı da dikkate değerdir. Bu bezemelerin başında yürek motifi gelmektedir. Sevginin sembolü olan motif, Osmanlı'nın Batılılaşma süreci ile birlikte ampir üslubun etkisinde şekillenmiş ve mimari dekorasyonun vazgeçilmez süslemeleri arasında yer almıştır. Aşağı Canören Köyü Camii'nin minber süpürgeliğinde, vaaz kürsüsünde, mahfil balkonunda ve tavanda tercih edilen birincil süslemelerin başında gelmektedir. Bu bezeme "S" kıvrımlarından oluşturulabildiği gibi iç kısımları palmet dolgulu olarak da verilebilmektedir.

Yürek motifi Anadolu'nun geneline yayılmış bir bezemedir. **Erzurum** camilerinde tercih edilmese de sivil (ev) mimarisinde tavan bezemelerinde bu motifle az da olsa karşılaşılmaktadır³⁷. Erzurum dışında **Trabzon'da** Araklı Kayacık Köyü Merkez Camii (1799), Tunalı Köyü Camii (1842), Of Saraçlı Köyü Yukarı Mh. Camii (1904)³⁸, **Rize'de** Güneysu İllica Camii (1814), Fındıklı Meyvalı Köyü Camii (1871), Hemşin Yaltkaya Köyü Papager Camii (1862), Nurluca Köyü Camii (1898)³⁹, **Gümüşhane'de** köy odalarında⁴⁰ **Artvin'de**, Hopa Esenkıyı Köyü Camii (1850), Borçka Düzköy Merkez Camii (1850), Hopa Aşağı Sundura Camii (1908)⁴¹, **Ordu'da** **Fatsa** Kösebucağı Mh. Camii (XIX. yy)⁴², **Samsun'da** Bekdemir Köyü Camii (1585-1876)⁴³, **İstanbul'da** Altunizâde Camii (1865), Teşvikiye Camii (1854), Cihangir Camii (1889)⁴⁴, **Gürcistan'da** Batum Merkez Camii (1866)⁴⁵ gösterilebilir (**G. 18-19**).

Görsel 18: Aşağı Canören Köyü Camii Yürek Motifleri.

- 37 Temel Sağlam, "Geleneksel Erzurum Evleri, Restorasyonları ve Ev Yaşantısı", (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019), 300, 352, 484
- 38 Demet Taşkan, "Trabzon İli Camilerinde Ahşap Minberler", (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), 734-735.
- 39 Gökler, "Rize'de Osmanlı Dönemi Camileri", 1862.
- 40 Hamza Gündoğdu, "Gümüşhane Sarıçiçek Köyünde İki Köy Odası", *Lale Dergisi*, 8 (1992): 22-30.
- 41 Demet Taşkan, "Artvin İli Borçka ve Hopa İlçeleri Camilerinde Ahşap Süsleme", (Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi 2011) 121, 145, 151.
- 42 Ahmet Ali Bayhan, *Geçmişten Günümüze Ordu'nun Geleneksel Ahşap Camileri*, (Ordu: Büyük Şehir Belediyesi, 2019), 167.
- 43 E. Emine Naza Dönmez, *Wooden Mosque of the Samsun Region, Turkey from the Past to the Present in the light of Surveys Carried Out in the Years 2001-2003*, (Oxford: BAR International Series, 2008), 32, 36. *Samsun Ahşap Camileri*, (Ankara: Sincan Matbaası, 2011), 40.
- 44 Oktay Hatipoğlu, "XIX. yy Osmanlı Camilerinde Kalemîşi Tezyinatı", (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2007), 249, 269, 296, 303, 346.
- 45 Baramidze, *The Muslim Monument of Worship*, 9

Erzurum Evi Ahşap Tavan Süslemesinden Detay (Sağlam)	Trabzon Arsin Büyük Mahalle Camii (karadeniz.gov.tr)	Rize Hemşin Nurluca Köyü Camii (Gökler)	Artvin Hopa Esenkıyı Köyü Camii (Taşkan)
Samsun Bekdemir Köyü Camii (SAC)	Teşvikiye Camii (Hatipoğlu)	Batum Merkez Camii (tripadvisor)	

Görsel 19: Benzer Yürek Motifleri.

Caminin tezyinatında dikkat çeken bir diğer uygulama palmet motifidir. İki ruminin kıvrımlar yaparak birleşmesi sonucunda meydana gelen palmet, Osmanlı'nın erken döneminden itibaren kullanılan bezemelerden birisidir. Yapı içerisinde ampir etkili palmetler, tek başına uygulandığı gibi, “akantlı “S” kıvrımlarında, akantlardan oluşturulmuş veya yürek motifi ile birlikte verilmiştir. Minber, vaaz kürsüsü, mahfil ve tavanda olmak üzere ahşap olan her alana tatbik edilmiştir.

Palmet motifi, cami mimarisinin vazgeçilmez bezemeleri arasında yer alması açısından Anadolu'nun her yerinde karşılaşılabileceği mümkündür. Taşa, kumaşa, mermere, seramiğe, çiniye, kalemişi olarak sıva, kök boya ile ahşap üzerine işlenmiş şekilde karşılaşılan bezemenin ahşap üzerine applike veya oyma kabartma olarak en çok tercih edildiği alan ahşap süslemelerin en çok tercih edildiği Karadeniz Bölgesi başında gelmektedir. Bölgenin yerel ustaları elinde şekillenen bu palmetlerin benzerleri arasında **Rize'de** Ardeşen Seslikaya Köyü Camii (1899), Güneysu Ilıca Camii (1814), Pazar Örnek Köyü Camii (1870)⁴⁶, **Trabzon'da** Ebubekir (Semerciler) Camii (1759), Ortahisar Fatih Camii, Of Gürpınar Beldesi Hacıbayram Mh. Camii (1887)⁴⁷, **Artvin'de** Borçka Camili Köyü Camii (1855), Çavuşlu Köyü Camii (1861), Esenkıyı Köyü Yukarı Camii (1850), Borçka Muratlı Köyü Camii (1845)⁴⁸, **Giresun'da** Fatih Camii (1882)⁴⁹, **Amasya'da** Hacı Hasan Camii (1714)⁵⁰, **Bayburt'ta** Karasakal Camii ve Yukarıpınarlı Köyü Camii (1958)⁵¹ örnek olarak verilebilir (G. 20-21).

46 Gökler, “Rize’de Osmanlı Dönemi Camileri”, 1751-1752.

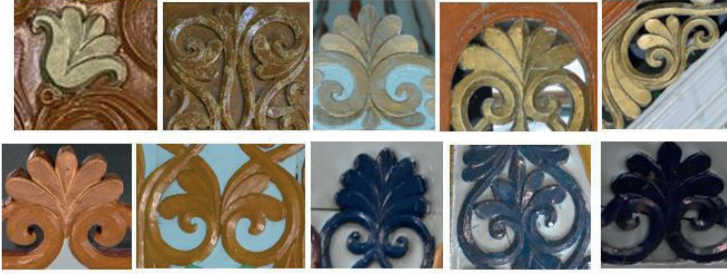
47 Taşkan, “Trabzon İli Camilerinde Ahşap Minberler”, 737.

48 Taşkan, “Artvin İli Borçka ve Hopa İlçeleri Camilerinde Ahşap Süsleme”, 83-84

49 Faruk Narmanlı, “Giresun Camilerinde Tezyinat”, (Yüksek Lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2018), 174.

50 E. Emine Naza Dönmez, “Merzifon Hacı Hasan Camii Ahşap Kubbesi ve Süslemeleri”, XII. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu”, (İzmir: Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2010), 301-302.

51 Çiğdem, Özkan, Yurttaş, 226-227, Tarihi ve Kültürel Varlıklarıyla Bayburt, 304-305.

Görsel 20: Aşağı Canören Köyü Camii'nden Palmetler.

Rize Güneysu İlca Köyü Camii (Gökler)	Trabzon Of Gürpınar Mh. Camii (Taşkan)	Artvin Borçka Muratlı Köyü Camii	Giresun Fatih Camii (Narmanlı)	Bayburt Yukarıpınarlı Köyü Camii (Özkan)

Görsel 21: Benzer Palmet Motifleri.

Süslemeler içerisinde temel motif olan akantlı ve akantsız “S”, tek kullanıldığı gibi yürek veya palmetin oluşmasında etkili olmuştur. Caminin tezyin eden bezemelerin oluşturan bu motif, minber, vaaz kürsüsü, mahfil ve tavanda bir detay olarak dikkat çekmektedir. Osmanlı’da barok üslup ile sıklıkla tercih edilen motif, yapraklı haline ampir dönemde ulaşmıştır.

Ahşap üzerine oyulan akantlı “S” kıvrımların benzerleri Erzurum evlerinde görülürken⁵² diğer örnekleri arasında **Rize’de** Çayeli Limanköy Merkez Camii (1902), Güneysu İlca Camii (1814), Hemşin Nurluca Köyü Camii (1898)⁵³, **Bayburt’ta** Yukarıpınarlı Köyü Camii⁵⁴, **Trabzon’da** Of Saraçlı Köyü Camii (1904), Of Gürpınar Köyü Hacı Bayram Camii (1885), Araklı Kayacık Köyü Camii (1747), Akçabat Orta Mh. Camii (1800)⁵⁵, **Artvin’de** Borçka Camili Köyü Camii (1855), Arhavi Musazade Mh. Camii (XIX. yy)⁵⁶ bulunmaktadır (**G. 22-23**).

Görsel 22: Aşağı Canören Köyü Camii'nden “S” Kıvrımlar.

52 Sağlam, “Geleneksel Erzurum Evleri, Restorasyonları ve Ev Yaşantısı”, 165

53 Gökler, “Rize’de Osmanlı Dönemi Camileri”, 1870-1871.

54 Çiğdem, Özkan, Yurttaş, *Tarihi ve Kültürel Varlıklarıyla Bayburt*, 304-305.

55 Sarı, “Trabzon ve İlçelerinde Camiler”, 52, 167, 1070.

56 <https://karadeniz.gov.tr/musazade-mahallesi-camii/#prettyPhoto> (Erişim Tarihi: 01.1.2023)

Ön plana çıkan bu bezeme kurguları dışında sayıca az olarak kullanılan ay-yıldız, diş sırası, lotus, sade akantlar ve yıldız çiçeği diğer bezemesel detaylardır.

Sonuç

Anadolu coğrafyasında kültürü ve sanatı ile birlikte önemli bir yere sahip olan Erzurum'da her ne kadar bölgeye özgü mimari ve süsleme anlayışı olsa da geçiş güzergâhı üzerinde yer alması ve diğer iller ile olan bağlantısı önemli bir etkileşimi ortaya çıkartmaktadır. Bu etkileşimlerin temelinde ise bölgenin farklı devletlere ve medeniyetlere ev sahipliği yapmasından gelmektedir. Bu da zengin bir kültürel miras ortaya çıkartmaktadır ki bu husus gerek dini mimari de gerekse sivil mimaride yankı bulmuştur.

Erzurum'un 1514 tarihinde Osmanlı topraklarına katılması ile birlikte bölgedeki mimari ve süsleme anlayışı da değişmiş, klasik dönemin etkileri bölgedeki camiler üzerinde etkisini göstermiştir. Ancak Batılılaşma süreci ile birlikte Osmanlı'nın ekonomik durumu, siyasi şartları ve diğer devletlerle olan ilişkileri sanatını da yakından etkilemiştir. Başkent İstanbul ile birlikte Anadolu'daki pek çok önemli merkezde bu etkileşimin yankılarını doğrudan görmek mümkündür. Ancak en sık kırsal alanda karşımıza çıkan yerel mimari başkentten ziyade bölgedeki usta veya bölgeye yakın diğer yerlerin tesirinde kalmıştır. Bu kapsamda bölge için verilebilecek önemli örneklerin başında Erzurum'un Aziziye ilçesine bağlı Aşağı Canören Köyü Camii gelmektedir.

Erzurum'a bağlı olmasına karşı Karadeniz Bölgesi'ne sınırı bulunan ve yakınlığı ile dikkat çeken Aşağı Canören Köyü Camii'nin kitabesindeki verilere göre 1935-38 tarihleri arasında köy halkının kendi gayretleriyle Rıza Usta'ya inşa ettirilmiştir. Ahşap işçiliği ise 1939 yılında Mecnun Usta tarafından yapılmıştır. Ahşap işçiliğindeki tezzyinatlar Mecnun Usta'nın Karadenizli olduğuna açık bir şekilde göstermektedir ki bu husus köy halkı tarafından da ustanın Bayburtlu olduğu belirtilmektedir.

Cami Anadolu'nun genelinde ve özellikle de Batılılaşma sürecinde sıkça yinelenen dikdörtgen planlı, ahşap destekli bir köy camisi şeklindedir. Dış mimarisi hem bölge hem de Karadeniz camilerinde olduğu gibi gösterişten uzak bir anlayış sergilemekte süsleme kompozisyonları ise iç mekanda toplanmaktadır.

Yapının Karadeniz Bölgesiyle özdeşleşen mimari öğelerin başında mihrabı gelmektedir. Aşağıdan yukarıya doğru kademeli olarak daralan mihrap, Rize, Artvin, Trabzon ve Bayburt başta olmak üzere Orta ve Doğu Karadeniz'de tercih edilmiştir. Caminin klasik formdaki minberi süslemleriyle Karadeniz minberlerinin devamı niteliğindedir. Minber dışında konik gövdeli ve bezemeleriyle dikkat çeken vaaz kürsüsü, başkent İstanbul ile birlikte Anadolu'nun genelinde rastlanabileceği gibi Artvin ve Gürcistan Bölgesi'nde sıkça kullanılmıştır.

Caminin harim mekânını hareketlendiren minber, vaaz kürsüsü, mahfil ve tavandaki bezemeler ahşap üzerine oyma kabartma ve applike (çakma) tekniğinde yapılmakla birlikte zengin bir çeşitlilik ortaya koymamaktadır. Birbirinin tekrarı niteliğinde olan süsleme

kompozisyonlarından yürek, palmet ve akantlı “S” kıvrımları Erzurum’un merkez camilerinde rastlanılmamakla birlikte Karadeniz’e sınırı olan İspir, Pazaryolu, Uzundere ve Olur ilçelerinde karşılaşılabilmektedir. Ayrıca Erzurum’un geleneksel evlerinin ahşap tavan veya çiçeklik süslemelerinde bu tip bezemelerin tekrar edildiği görülmektedir. Her ne kadar evlerde bu tip süslemelerle karşılaşılsa da esasında bezemelerin verilmiş ve işleniş tarzı Karadeniz camilerine daha yakın olduğu söylenebilir⁵⁷.

Bununla birlikte Karadeniz eserlerinde sıkça rastlanan ve bölgenin klasikleşmiş bezemeleri arasında yer alan bazı süslemeler (papyon geçme, badem geçme, lale, “S” ve “C” geçmeler, dalga motifleri, stilize ejder gibi.) bu yapıda kullanılmadığı ve belirli bir çerçeveye sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu hususun temelinde ise ustanın repertuarındaki bezeme bilgisi yatmaktadır. Usta’nın Bayburtlu oluşu sebebiyle Bayburt’ta inşa edilmiş camilerin süsleme kompozisyonları değerlendirildiğinde (Konursu Ulu Camii ve Alıçlık Eski Camii gibi birkaç yapı dışında) Rize, Artvin ve Trabzon yapılarındaki gösterişli ve zengin tezyinatı taşımadığı açıktır.

Sonuçta Osmanlı’nın bölgelere özgü yerel cami mimarisini Cumhuriyet döneminde de devam ettiren Aşağı Canören Camii, ustasıyla, mimarisi ve süslemeleriyle Karadeniz Bölgesi cami mimarisini Doğu Anadolu Bölgesi’nde devam ettiren önemli örneklerin başında gelmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Aytekin, Osman. “Artvin’deki Mimari Eserler”. Doktora tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 1996.
- Baramidze, Ruslan. *İslami Dini Yapılar (Artvin İli)*. Batum: 2017.
- Baramidze, Ruslan. *The Muslim Monument of Worship*. Batum: 2010.
- Bayhan, Ahmet Ali. *Geçmişten Günümüze Ordu’nun Geleneksel Ahşap Camileri*. Ordu: Büyük Şehir Belediyesi, 2019.
- Cumhuriyetin Ellinci Yılında Erzurum*. 1973 İl Yıllığı, Erzurum: 1974.
- Çiğdem, Süleyman, Can, Birol. “Erzurum Müzesinde Bulunan Tarım Aletleri Işığında Geç Kalkolitik ve Tunç Çağlarında Bölgedeki Tarımsal Aktiviteler”. *Anadolu*, (Erzurum 2005): 13-27.
- Çiğdem, Süleyman, Özkan, Haldun, Yurttaş, Hüseyin. *Tarihi ve Kültürel Varlıklarıyla Bayburt*. Bayburt: Bakütam Yayınevi, 2020.

57 Haşim Karpuz, “Rize Köy Camilerinde Mimari Süsleme”, *Geleneksel Rize Mimarisi Üzerine Araştırmalar*, (İstanbul: Revak, 2019), 39-59, Mehmet Yavuz, “Doğu Karadeniz Köy Camilerinde Bezeme Anlayışı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6, 2009: 306-322.

- Gökler, Burak M. “Rize’de Osmanlı Dönemi Camileri”. Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2022.
- Gökler, Burak Muhammet, Doğan, M. Emin. “Arşiv Belgelerine Dayanarak Narman Güvenlik Köyü Camii Üzerine Bir Değerlendirme”. *Art Sanat* 16, (2021): 181-219, erişim 12 Ocak 2023, doi:10.26650/artsanat.2021.16.0007.
- Gündoğdu, Hamza, “Gümüşhane Sarıçiçek Köyünde İki Köy Odası”, *Lale Dergisi*, 8 (1992): 22-30.
- Hatipoğlu, Oktay. “XIX. yy Osmanlı Camilerinde Kalemişi Teziyatı”. Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2007. <https://karadeniz.gov.tr/akbulak-koyu-camii/#prettyPhoto> (erişim 11 Ocak 2023) <https://karadeniz.gov.tr/konursu-camii/> (erişim 13 Kasım 2022). <https://karadeniz.gov.tr/musazade-mahallesi-camii/#prettyPhoto> (erişim 01 Ocak 2023) <https://karadeniz.gov.tr/saribudak-koyu-camii/> (erişim 27 Aralık 2022).
- Işıklı, Mehmet. “Erzurum Ovası Alaybeyi Höyüğü Kalkolitik ve Erken ve Tunç Çağ Tabakaları”. *Karaz’dan Büyük İskender’e Erzurum Ovası’nda Yeni Bir Keşif Alaybeyi Höyük*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2019, 139-182.
- Karadeniz, Erdem. “Trabzon Of İlçesi’ndeki Mimari Eserler”. Yüksek Lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2017.
- Karpuz, Haşim. “Rize Köy Camilerinde Mimari Süsleme”. *Geleneksel Rize Mimarisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Revak, 2019, 39-59.
- Koşay, Hamit Zübeyr. *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.
- Küçük, Cevdet. “Erzurum”. *TDV. İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınlar, 1995, 334-335.
- Nefes Eyüp- Gün, Recep. “Giresun Çamoluk İlçesi Sarpkaya Köyü’ndeki Ahşap Sütunlu Bektaş Bey Camii”. *Vakıflar Dergisi*, 36 (2011): 137-154, erişim 1 Mart 2023, http://isamveri.org/pdfdrgr/D00143/2011_36/2011_36_NEFESE_GUNR.pdf
- Narmanlı, Faruk. “Giresun Camilerinde Teziyat”, Yüksek Lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2018.
- Naza Dönmez, E. Emine. *Wooden Mosque of the Samsun Region, Turkey from the Past to the Present in the light of Surveys Carried Out in the Years 2001-2003*. Oxford: BAR International Series, 2008.
- Naza Dönmez, E. Emine. “Denizli-Tavas ve Çevresi Camileri Ön Araştırması”. *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2007, 174-180.
- Naza Dönmez, E. Emine. “Merzifon Hacı Hasan Camii Ahşap Kubbesi ve Süslemeleri”, *XII. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu*. İzmir: Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2010, 301-307.
- Naza Dönmez, E. Emine. “Aydın Karacasu Çarşı Camii ve İç Menteşe Bölgesi Camileri İçindeki Yeri”. *IX. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2007, 211-219.
- Özger, Yunus. “Tanzimat Öncesi Erzurum Şehrinin Demografik Yapısı (1251/1835 Tarihli Nüfus Yoklama Defterine Göre)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 29 (2006): 239-266.
- Özkan, Haldun, Yurttaş, Hüseyin. *Ortaçağ’dan Günümüze Gümüşhane*. Gümüşhane: Seçil Ofset, 2012.
- Özkan, Haldun. “Gümüşhane’de Ahşap Tavanlı Camiler”. *Sanat Dergisi* 18, (2010): 63-80.
- Saat, Abdullah. “İstanbul Selatin Camilerindeki Vaaz Kürsüleri”, Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008.
- Sağlam, Temel, “Geleneksel Erzurum Evleri, Restorasyonları ve Ev Yaşantısı”. Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019.

- Samsun Ahşap Camileri*. Ankara: Sincan Matbaası, 2011.
- Sarı, Yavuz. “Trabzon ve İlçelerinde Camiler”. Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2021.
- Taşkan, Demet. “Artvin İli Borçka ve Hopa İlçeleri Camilerinde Ahşap Süsleme”. Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi 2011.
- Taşkan, Demet. “Trabzon İli Camilerinde Ahşap Minberler”. Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2016.
- Turan, Osman. *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1973.
- Yavuz, Mehmet. *Çaykara ve Dernekpazarı 'nda Geleneksel Köy Camileri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.
- Yavuz, Mehmet. “Doğu Karadeniz Köy Camilerinde Bezeme Anlayışı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6, 2009: 306-322. erişim 3 Mart 2023, <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/the-ornamentation-perception-of-the-village-mosques-in-the-east-black-sea-region.pdf>
- Yavuz, Mehmet. “Sürmene-Gültepe Köyü Yukarı Kefeli Mahallesi Camii ve Şadırvanı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(31), 2014: 498-515. erişim 3 Mart 2023, <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/the-mosque-and-fountain-of-gultepe-kefeli-village-near-surmene.pdf>
- Yurttaş, Hüseyin, Özkan, Haldun, Köşklü, Zerrin, vd. *Yolların, Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*. Ankara: Kariyer Matbaacılık, 2008.